

VERITAS KÖNYVEK 35.

„HAZA – SZERETET – HŰSÉG”

A SOPRONI NÉPSZAVAZÁS
ELŐ- ÉS UTÓÉLETE

VERITAS

Történelmi és Társadalmi Kutatóintézet

„HAZA – SZERETET – HŰSÉG”

A soproni népszavazás elő- és utóélete

Sopron Megyei Jogú Város Önkormányzata és a
VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár
2021. november 24–25-én,
a soproni Liszt Ferenc Konferencia és Kulturális Központban
rendezett konferenciájának előadásai

VERITAS

Történetkutató Intézet és Levéltár

VERITAS

Történetkutató Intézet és Levéltár

MAGYAR NAPLÓ

Budapest, 2024

A konferencia megrendezését és a kötet megjelentetését Sopron városa
és a Nemzeti Kulturális Alap támogatta:

Nemzeti
Kulturális
Alap

1975-2025
**HAZA
SZERETET
HŰSÉG**
az együttműködésért

Szerkesztette és lektorálta Orosz László
A mutatókat összeállította Kocsis Annamária

© Szerzők, 2024

© VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, 2024

© Magyar Napló, 2024

ISSN ISSN 2498-728X

ISBN 978-963-541-138-2

*A Magyar Napló Kiadó az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők
Egyesülésének, valamint az 1999-ben alapított Könyves Szövetségnek tagja*

www.konyves-szovetseg.hu

Kiadja a Magyar Napló Kiadó Kft.

1062 Budapest, Bajza u. 18.

www.magyarnaplo.hu

Felelős kiadó a Kft. ügyvezetője

Felelős szerkesztő Zsiga Kristóf

Tördelőszerkesztő Bornemissza Ádám

A borítót Oláh Mátyás László és Porpáczy Zoltán tervezte

Készült a Pannónia Nyomdában, Budapesten

TARTALOM

FARKAS CIPRIÁN: Tisztelt Olvasó!	7
TÓTH IMRE: Nyugat-Magyarország és Burgenland az osztrák–magyar viszonyban (1918–1941)	9
LIGETI DÁVID: Az osztrák sas halála. A saint-germaini békeszerződés	28
UJVÁRY GÁBOR: Nyugat-Magyarország kérdése és a békekonferencia, 1919–1920	41
OROSZ LÁSZLÓ: „[...] Nyugat-Magyarország német nyelvű, de államhű népe Magyarországhoz akar és fog tartozni örökre.” Nyugat-Magyarország ügye a hazai németiség perspektívájában	69
SÁGI ÉVA: Az 1921-es nyugat-magyarországi események és a soproni népszavazás nyugati sajtóvisszhangja – szemelvények	85
NAGY ROLAND: A soproni főiskolások szerepe a nyugat-magyarországi felkelésben	98
UMUR ÇULLU – FODOR GÁBOR – NAGY ROLAND: Egy férfi, két haza: egy oszmán-török diák a nyugat-magyarországi felkelésben	112
SERES ISTVÁN: Muszlim önkéntesek a két nyugat-magyarországi felkelésben ...	131
ifj. SARKADY SÁNDOR: Mende (Mühl) Gusztáv naplófeljegyzéseiből 1921–1922 ...	144
FIZIKER RÓBERT: A velencei kalmárkodás. A soproni népszavazás a Miniszterelnökségi és a Külügyminisztériumi Levéltár fennmaradt iratai alapján	165
SUSLIK ÁDÁM: A soproni népszavazás a belügyminisztériumi jelentésekben ...	180
KRISCH ANDRÁS: Népszavazás az evangélikus gyülekezetekben	192
FÁBIÁN ROLAND: Patrióták, agitátorok és „T” ügynökök. Szigorúan bizalmas jelentések a Soproni Levéltár állományából	206

DOMINKOVITS PÉTER: A nagypolitikában tevékeny soproni tudós:	
Thirring Gusztáv	218
JOÓ ANDRÁS: Bánffy Miklós és Ullein-Reviczky Antal:	
A soproni népszavazás két kulcsfigurájának pályáíve	228
 Személynévmutató	 249
Helynévmutató	259

OROSZ LÁSZLÓ

„[...] NYUGAT-MAGYARORSZÁG NÉMET NYELVŰ,
DE ÁLLAMHŰ NÉPE MAGYARORSZÁGHOZ AKAR
ÉS FOG TARTOZNI ÖRÖKRE.”

Nyugat-Magyarország ügye a hazai németiség perspektívájában

Az első világháborúból egy a korábbi stabil koordinátáitól megfosztott, tradicionális világképében és egész identitásában megroppant, belsőleg meghasonlott Kárpát-medencei német közösség került ki. Gyorsan kiderült az is, hogy saját sorsának alakítására jóformán semmilyen érdemi befolyása nincs: helyette és fölötté mások döntenek majd szétszórt szállásterületei jövőjéről.

A németiség régi félelme vált ezzel valóra, ily módon bizvást kijelenthető, hogy a háborús vereséget és a nyomában körvonalazódó rendezést a magyarok mellett a németek is hatalmas traumaként élték meg. Míg a hazai nemzetiségek többsége a szeparatista törekvések valóra válását látta elérkezni 1918-ban, addig a németiség számára az ország feldarabolása komoly bizonytalansági tényezőt jelentett. A régi hungarus-tudatot őrző és a németek kettős identitásának létjogosultságát hirdető lapjuk, a *Neue Post* így ír erről a világháború végső szakaszában: „A magyarság politikai hatalma a magyarországi németiségnek is érdeke. Csakis a magyarság tartja össze ezt az országot. Ha megtörne a hatalma, úgy szétesne az ország. Románok és szlávok tépnék darabokra. S mi lenne akkor a németiség sorsa? A románok és szerbek szolgájává válna. Ez pedig egyet jelentene a megsemmisülésével és pusztulásával. A németiség tehát önnön létérdekei által a magyarsághoz van kötve.”¹

A különböző nemzetiségek magatartását összemosni igyekvő, gyakorta megfogalmazott „cserbenhagyási teóriával” szemben tehát igenis kijár a németeknek, hogy rögzítsük a tényt: ha a magyarokon kívül volt még egy etnikai közösség, mely a történeti államkeret egyben tartásában volt érdekelt, hát a németiség volt az. Csakis így remélhették ugyanis – még a rendre felpanaszolt magyarosítási tendencia dacára is –, hogy a századfordulótól szerveződő nemzetiségi mozgalmuk képes lesz a közös állam intakt németajkú közösségét összekovácsolni és ily módon hatékony védelmet nyújtani nekik az etnikai feloldódás ellen. Ám mennyivel rosszabb kilátásokkal tehetik majd meg ugyanezt egymástól szétszakítva, s kiteve az újonnan születő

¹ (h) [HUBER, Johannes]: Ungartum und Deuschtum. *Neue Post*, 1918. április 18. 1.

utódállamok felfokozott nacionalizmusának. Az egyes német tömbök a lehetséges legvégső pillanatig berzenkedtek² ama állapot ellen, ami végül a nagyhatalmi döntés nyomán létrejött, és csupán pragmatizmusuk, no meg a megszállók részéről rájuk nehezedő nyomás ereje határozta meg, hogy a süllyedő hajót korábban vagy némi-
leg később hagyták el, és álltak oda szállásterületük kijelölt új gazdájának oldalára. E területek sorsa azonban lényegében már 1918/19 fordulóján eldőlt, megszállásukat voltaképp csak jóváhagyta a trianoni diktátum. Kivételt képez persze Nyugat-Magyarország, a későbbi Burgenland ügyének rendezése, ami még jó ideig elhúzódott 1920 nyaráig követően.

A szóban forgó területek németjeinek sajátos igényeivel, önérdékű megfontolásaival valójában senki sem törődött. Mind a pragmatikus, megalkuvó német településtömbök (erdélyi szászok), mind a tradicionális magyarbarátságtól áthatottak (szepesi szászok), mind pedig a hezitálók, akik az új határok meghúzásával önnön településterületüket is szétszaggatni látták (délvidéki svábok) véleménye csupán mellékes, marginális körülményként jelent meg 1918/19 fordulóján. A magyarság mellett így voltaképp a hazai németek lettek azok, akik nem részesülhettek a nemzeti önrendelkezés magasztos elvének megvalósulását kísérő általános eufóriában.³

A történeti Magyarország szétverésével a korábbi hungarus-tudat⁴ és a „Deutschungartum”-felfogás⁵ nyilvánvalóan értelmezhetetlenné vált, hisz az utódállamok ke-

² Merőben téves e magatartás cáfolatára az erdélyi szászokat felhozni. A Szász Néppárt még 1918. október 29-i nagyszébeni tanácskozásán sem kérdőjelezte meg a Magyarország iránti hűséget, kimondván, hogy „a szász nép [...] szilárdan és megingathatatlanul a magyar haza oldalán áll.” Vö. Sitzung des Sächsischen Zentralausschusses. *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt*, 1918. október 30. 1. A medgyesi döntést (1919. január 8.) valójában a számukra kész helyzetet teremtő nagypolitikai körülmények és a románok többszöri ultimátuma kényszerítette ki. Erről részletesebben OROSZ László: Az erdélyi szászok csatlakozása Nagy-Romániához: Medgyes, 1919. január 8. In: *A trianoni békediktátum története hét kötetben, II/1. köt.* Főszerk. GULYÁS László. Szeged, Egyesület Közép-Európa Kutatására, 2024. 168–185.

³ OROSZ László: Egy centripetális nemzetiség az impériumváltások korában: a hazai németek magatartása 1918–1919 fordulóján. In: „*Valami fű, ami nincs.*” *A trianoni békekötés előzményei és következményei.* Szerk. ANKA László, Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár – Magyar Napló, 2020. 362–394.

⁴ CSÁKY, Moritz: Die Hungarus-Konzeption. Eine „realpolitische” Alternative zur Magyarischen Nationalstaats-idee? In: *Ungarn und Österreich unter Maria Theresia und Joseph II. Neue Aspekte im Verhältnis der beiden Länder. Texte des 2. Österreichisch-ungarischen Historikertreffens Wien 1980.* Szerk. DRABEK, Anna M. – PLASCHKA, Richard G. – WANDRUSZKA, Adam. Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1982. 71–89. – MISKOLCZY Ambrus: A hungarus-tudat a 19. században. *Limes*, 2009/4. 71–96.

⁵ PUKÁNSZKY Béla: „Deutschungartum”. *Deutsch-Ungarische Heimatsblätter*, 1931. 81–91. – Uő.: Wandlungen und Abwandlungen des deutsch-ungarischen Bewußtseins. *Ungarische Jahrbücher*, 1934. 144–164. – SZEKFÜ Gyula: Schittenhelm Ede. *Magyar Szemle*, 30. köt. (1937/3). 223–231.

retei közt a németiség immáron „rumäniendeutsch”, „jugoslawiendeutsch”, „ungarndeutsch” lett. Az új helyzetben a magyarsággal való évszázados összefonódás helyett felértékelődött a szétszórt német néprészek egymással való összetartozása, és persze a hatalmas német néphez való tartozásuk: ennek tudatosítására jelent meg a „Südostdeutschtum” alak, vagy épp az ennél szűkebb jelentéstartalmú, de szintén az együvé tartozásra utaló „Donauschwaben” kifejezés is.⁶ A hazai német közösség népi öntudatának erősödése és nemzetiségi mozgalmának kibontakozása nem volt azért teljesen új jelenség. Igaz ugyan, hogy az összes többi nemzetiséghez képest jelentős késéssel indult útjára, ám maga a folyamat már megfigyelhető volt egy ideje. Táplálkozott egyfelől a századelő (akkor még marginális és sikertelen) „deutsch-national” mozgolódásából, másfelől a háború német katonai sikerei nyomán fellángoló nemzeti büszkeségből, újabban pedig az önrendelkezés wilsoni ideájának a gyakorlatba átültetéseként éledező autonómia-gondolatból.⁷

A német népi öntudat hazai apostolai közül feltétlen kiemelendő a századforduló német mozgalmának két személyisége. Egyikük Edmund Steinacker, a pángermán kapcsolata miatt a magyar országterületről lényegében kiutált újságíró, mérnök, gazdasági szakember, 1875-től a magyar országgyűlésbe két erdélyi szász kerületből négyszer is megválasztott képviselő, aki a századforduló idején politikai/szervezési tekintetben volt a német mozgalom szürke eminenciása, és nem mellesleg Ferenc Ferdinánd, a kevésbé magyarbarát trónörökös legbelsőbb körének tagja.⁸ A másik pedig Adam Müller-Guttenbrunn, az „Erzschwab”-nak is nevezett bánáti sváb szár-

⁶ PETERSEN, Hans-Christian – WEGER, Tobias: Neue Begriffe, alte Eindeutigkeiten? Zur Konstruktion von „deutschen Volksgruppen” im östlichen Europa. *Jahrbuch des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa*, 2017. 177–198., különösen 192–194. – TAFFERNER, Anton: *Donauschwäbische Wissenschaft. Versuch einer geistigen Bestandsaufnahme und einer Standortbestimmung von den Anfängen bis zur Gegenwart*. 1. Teil. (Donauschwäbisches Archiv, Reihe III: Beiträge zur Volks- und Heimatforschung; 24.) München, Südostdeutsches Kulturwerk, 1974. 74–77.

⁷ A hazai német mozgalom kezdetei kapcsán ld. V. WINDISCH Éva: Kísérletek a dél-magyarországi németiség megszervezésére a századforduló éveiben. Budapest, Akadémiai, 1965. – SENZ, Ingomar: *Die nationale Bewegung der ungarländischen Deutschen vor dem ersten Weltkrieg*. München, Oldenbourg, 1977. (A továbbiakban: SENZ, 1977.) – A hazai németajkú lakosság körében a Románia felett aratott győzelem folytán a német parancsnokok, Falkenhayn és Mackensen, illetve az osztrák–magyar csapatokat irányító, erdélyi szász származású Arz tábornok köré valóságos nimbusz szövődött (utóbbi egyenest a siker kovácsává, „Erdély bajnokává” avanszálódott), s ezzel egyidejűleg a német népi öntudat is hatalmas lökést kapott. Vö. LIGETI Dávid: *Előre, Arz! A Monarchia Vezérkarának utolsó főnöke, báró Artur Arz von Straussenburg cs. és kir. vezérezredes élete és pályafutása*. Kolozsvár, Kriterion, 2019. 98–101.

⁸ MADARAS Éva: Edmund Steinacker tevékenysége a magyarországi németiség nemzeti öntudatának felébresztése érdekében a 19. század utolsó harmadában. *Acta Universitatis Debreceniensis*, 1964. 111–142.

mazású író, aki műveiben szépirodalmi eszközökkel terjesztette a német népi öntudat programját.⁹ A XIX. század végén – önkéntes száműzetésben – már mindketten Bécs környékén éltek: Steinacker Klosterneuburgban, Müller-Guttenbrunn pedig Weidlingben. Személyük nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Bécs gravitációs pontja legyen az öntudatos hazai németek mozgalmának.¹⁰

S valóban, kettejük gyámkodása mellett már 1899-ben megalakult a császárvárosban „a magyar korona országaiból való német főiskolások egyesülete”,¹¹ mely kiterjedt konspirációs és propagandatevékenységet folytatott: a *Götzendämmerung*-ot, Müller-Guttenbrunn indexre tett politikai regényét, valamint a hírhedt *Deutsch-ungarischer Katechismus*-t is ők terjesztették. Komoly szerepet játszottak tehát a hazai németek öntudatra ébresztésében. Arról nem is beszélve, hogy az összeomlást követő generációváltást követően belőlük termelődött ki az utódállamok német közösségeinek politikai vezető elitje. 1907 óta egy „Schwabenverein”¹² is működött Bécsben, mely kulturális és karitatív tevékenysége révén a délvidéki svábokat kívánta összefogni. Ugyanebben az évben született meg Bécsben egy radikális és igen aktív egyesület is, a „Verein zur Erhaltung des Deutschtums in Ungarn”,¹³ mely az osztrák Schönerer¹⁴ „deutschnational” és „allddeutsch” eszméinek követője volt. Az egyesület harcos elnöke, Josef Patry egykori népiskolai tanár (akinek ma emléktáblája van egykori bécsi lakhelyén, mint „Wegbereiter des Heimkehers des Burgenlandes”), illetve lapja, az 1912 óta megjelenő *Deutsch-Ungarn* a magyarországi németiség öntudatra ébresztése mellett másodlagos céljának tekintette a mintegy 350 ezernyi németnek otthont adó Nyugat-Magyarország elszakítását és az osztrák birodalomfélhez csatlósát.¹⁵ A pángermán uszításon túlmutató társadalmi kapcsolatai azonban nemigen

⁹ ROGL, Ludwig: *Der Anteil Adam Müller-Guttenbrunns am völkischen Erwachen des Donauschwabentums*. Brunn–München–Wien, Callwey, 1943.

¹⁰ A Bécs vonzáskörzetében szerveződő magyarországi német mozgalmi háló jelenlétére rámutat TILKOVSKY Loránt: *Hét évtized a magyarországi németek történetéből 1919–1989*. Budapest, Kossuth, 1989. 29.

¹¹ A „Vereinigung deutscher Hochschüler aus den Ländern der ungarischen Krone” kapcsán OROSZ László: A hazai sváb egyetemisták hallgatói mozgalmának kérdéséhez. Az első világháborút megelőző időszak. In: *Trianon és a magyar felsőoktatás, III.* Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár – Magyar Napló, 2020. 43–70.

¹² *Die Donauschwaben zwischen gestern und heute. Festschrift zur Fünfzig-Jahr-Feier des Schwabenvereins Wien*. Szerk. BRITZ, Nikolaus. Wien, Hauptverein der Donauschwäbischen Landsmannschaft in Wien, Niederösterreich und Burgenland, 1957.

¹³ Verein zur Erhaltung des Deutschtums in Oesterreich [a cím hibás, helyesen: in Ungarn – O. L.]. *Pester Lloyd. Abendblatt*. 1907. március 12. 4.

¹⁴ Schönerer (1842–1921) kapcsán ld. WHITESIDE, Andrew G.: *Georg Ritter von Schönerer. Allddeutschland und sein Prophet*. Graz–Wien, Styria, 1981.

¹⁵ PATRY, Josef: Westungarn zu Deutsch-Österreich. *Allddeutsches Tagblatt*, 1906. június 17. 1. – Ld. még TÓTH Imre: *A nyugat-magyarországi kérdés 1922–1939. Diplomácia és helyi politika a két*

voltak Magyarország irányában (az egyesület tagjainak 80%-a a magyar határokon kívül élt),¹⁶ így a VDU nem lelt szimpátiára az elvitatott Nyugat-Magyarországon. Végül utalnunk kell a magyarországi német politikai élet bécsi kvartettjének negyedik csápjaként 1911 óta működő „Deutschungarischer Kulturrat”-ra, mely Müller-Guttenbrunn elnöklete alatt a német és osztrák pángermán köröktől érkező adományok koordinálásával foglalkozott, konkrétan az ún. „Deutschungarische Kulturstiftung” alapítványi tőkéjéből németajkú fiatalok taníttatását finanszírozta a magyarosítás által el nem ért erdélyi szász középiskolákban.¹⁷

Fontos azonban leszögeznünk, hogy a történeti magyar államkeret integritását (eltekinthetve a Patry-féle VDU marginális hangoskodásától) még a hazai német mozgalom radikális deutschnational irányzata sem kérdőjelezte meg! Az agg Steinacker kereken elhatárolódott Schönerernek az osztrák politikai kultúrában szalonképtelen (Habsburgellenes, Vatikán- és katolikusellenes, a magyar birodalomfélről különválni óhajtó, sőt a saját birodalmi lét helyett Anschlusst követelő) *nagynémet* irányzatától, s ehelyett inkább egyfajta *nagyosztrák* koncepciót vallott. Márpedig ez abból indult ki, hogy a szétaprózott és felmorzsolódásnak kitett Kárpát-medencei németiség számára csakis a dinasztia, illetve a közös állam német karaktere nyújthat védelmet, míg a magyar etnikum hazai politikai dominanciáját a birodalom tervezett átalakítása és ennek fontos elemeként Magyarország demokratizálása törhetné meg végre (pl. az általános választójog révén), érvényesülni engedve ezzel a nemzetiségeket is – akik közt persze különleges szerep juthatna a németiségnek.¹⁸ Steinacker ezért meggyőződéses híve volt a Monarchia fennmaradása mellett Magyarország integritásának is.¹⁹ Hozzá hasonlóan nem kívánták Magyarország területi épségét meg-

háború között. Sopron, GyMSML Soproni Levéltára, 2006. 39–41. – UJVÁRY Gábor: „Hűség városa, légy hű öre önmagadnak.” *Nyugat-Magyarország 1918–1921 közötti sorsa és a soproni népszavazáshoz vezető út.* Sopron, MNL GyMSML Soproni Levéltára, 2021. 22–23. (A továbbiakban: UJVÁRY, 2021.)

¹⁶ Vö. TOKODY Gyula: A pángermánizmus és a dualizmus kori Magyarország. *Történeti tanulmányok. A Debreceni Egyetem Történelmi Intézetének kiadványa*, IX (2001). 45–61., 54. (A továbbiakban: TOKODY, 2001.) – Hasonlóképp látja a nyugat-magyarországi kérdéskört feldolgozó kiváló monográfiájában Tóth Imre is, aki szerint: „a helyiek német öntudatra ébresztésében szerepet játszó politikusoknak, szellemi vezéreknek alig volt kapcsolatuk a térséggel.” Vö. TÓTH Imre: *Két Anschluss között. Nyugat-Magyarország és Burgenland Wilsontól Hitlerig.* Pécs, Kronosz, 2020. 41. (A továbbiakban: TÓTH, 2020.)

¹⁷ GRUBER, Ferdinand Ernst: Der Deutsch-ungarische Kulturrat. *Südostdeutsches Archiv*, 3 (1960). 106–127.

¹⁸ TOKODY, 2001. 48–50. – SENZ, 1977. 55–57.

¹⁹ Ezt még – a maga nyilvánvaló elfoglaltsága ellenére – a két világháború közti német történettudomány sem vonta kétségbe. Vö. SCHLERETH, Ludmilla: *Die politische Entwicklung des Ungarländischen Deutschtums während der Revolution 1918/19.* München, Max Schick, 1939. 60. (209. lábj.), valamint 100–101. (A továbbiakban: SCHLERETH, 1939.) – A kötet függelékében közölt (a Steinacker-

bolygatni azok a hazai német politikusok sem, akik (immár a világháború idején, megérintve a wilsoni elvek csábításától) a hazai németek autonóm jogállásában gondolkodtak, ám mindezt ők is a magyar állam keretein belül képzeltek el!²⁰

Az autonómia kérdése mégis egyre élesebb törésvonalat generált a hazai németsegen belül, ami lényegében véve az általános korszellem és a pángermán szervezetek propagandája által egyaránt táplált deutschnational gondolatnak a hagyományos állampatrióta német attitűddel való küzdelmére futott ki. E konfliktushelyzet veszélyei kapcsán – egy 1918. október elején Budapestre látogató birodalmi német újságíró-csoportnak címezve – több intő szándékú írás is megjelent a hazai német sajtóban. Ezek egyrészt azt tették világossá, hogy „[...] mi németmagyarok magunkat a nagy német néphez tartozónak tekintjük, ám politikailag a magyar nemzet integráns alkotóelemének érezzük, s hogy mi és gyermekeink, áthatva e tudattól, nem kifelé gravitálunk”,²¹ másrészt a külföldi német orgánusok célzott agitációját látva tiltakoztak „[...] ama kísérlet ellenében, hogy birodalmi német vagy épp németausztriai körök a mi belső németmagyar ügyeinkbe avatkozzanak. A külföldhöz – a német külföldre is vonatkozik ez – fűződő viszonyunkban mi németmagyarok csakis magyarok vagyunk, a magyar nemzetnek gondolatilag és érzelmitel is elválaszthatatlan része, s örök érvényűen azok is maradunk.”²²

Az 1918 késő ősztől sorra szerveződő lokális és regionális német néptanácsok összefogására Budapesten két központi (országos) német néptanács is szerveződött. Ezeket épp a nemzetiségi autonómiákhoz való eltérő viszony választotta el egymástól. A budapesti egyetem bácskai sváb származású germanista professzora, Bleyer

hagyatékából való) 1918 novemberére datált és szerzőjeként Steinackert feltüntető dokumentum („Programm des Deutsch-Ungartums”) úgyszintén a „szülőházánk területi integritásának megőrzéséért való fellépés”-t és „Magyarország magyar képviselőinek a békekonferencián történő fáradozásai nyomatékos megsegítését” irányozza elő. Uo. 107–108. – Steinacker még közeli barátját, Milan Hodža-t is arról győzködte (persze sikertelenül), hogy a szlovákok ne tartsanak a csehekkel, hanem a számukra biztosítandó széleskörű autonómia birtokában maradjanak Magyarországnál. Erről egyik fia, az evangélikus lelkész Roland Steinacker visszaemlékezéseiből értesülünk, amit aztán az unoka rendezett sajtó alá. Vö. STEINACKER, Ruprecht: Roland Steinacker und die Gründung des Burgenlandes. *Südostdeutsches Archiv*, 15 (1971). 173–187., 175.

²⁰ A letűnt korszak utolsó parlamenti ülésén, 1918. október 23-án, az erdélyi szász Rudolf Brandsch az egész magyarországi németiség képviseletében emelkedett szólásra, s a wilsoni elvekre hivatkozva közössége autonóm jogainak biztosítását követelte: e jogok alatt ő a kulturális öngazgatás kiépítését értette, nem bolygatva Magyarország állami kereteit. Vö. *Képviselőházi napló, 1910–1918*. XLI. kötet. 418–420.

²¹ GERINGER, Karl: Wir und die Alldutschen. *Neue Post*, 1918. október 09. 1.

²² BLEYER, Jakob: Brief an den Redakteur. *Neue Post*, 1918. október 11. 2.

Jakab²³ vezetése alatt álló „Deutschungarischer Volksrat”,²⁴ mely a hungarus érzületű konzervatív, katolikus német tömegekre támaszkodott, legfőbb prioritásnak a területi integritás megőrzését tartotta, ezért elvből elutasított bármiféle német autonómia-igényt. Ezzel szemben az erdélyi szász származású Rudolf Brandsch²⁵ körül tömörülő „Deutscher Volksrat für Ungarn”,²⁶ mely a Jászi-féle progresszióhoz közeledve a deutschnational tábortól a német szociáldemokratákig terjedő teljes politikai palettát lefedte, kifejezetten követelte az autonómiát.

Az erőviszonyok az utóbbiak javára dőltek el, amikor a polgári demokratikus kurzus (egyéb eszközei végképp nem maradván őszinte szándékai bizonyítására) 1919 januárjában meghozta a német autonómia törvényt.²⁷ A megszállás alá nem került országterületen (a kisebb szigetekről eltekintve) három nagyobb német tömb feküdt, így a két eltérő színezetű forradalmi kurzusra ezek autonóm jogállásának megteremtése várt: az egyik a fővárost övező s még a Vértes–Bakony sváb falvaival is kikerekített ún. „középső” terület volt; a másik a Délkelet-Dunántúl (a németiség körében hagyományosan „Schwäbische Türkei”-nak nevezett) vidéke; a harmadik pedig az ún. Német Nyugat-Magyarország. A megvalósításhoz azonban az első kettő esetében (nehezen kirajzolható területük okán) hozzá sem fogtak, csupán Nyugat-Magyarország esetében történtek érdemi lépések. Károlyiék idején Zsombor Géza, a kommun alatt pedig Kellner Sándor irányítása alatt – igen vontatott ütemben²⁸ és a helyi

²³ Bleyer (1874–1933) működése kapcsán máig alapvető munka SCHWIND, Hedwig: *Jakob Bleyer. Ein Vorkämpfer und Erwecker des ungarländischen Deutschtums*. München, Südostdeutsches Kulturwerk, 1960. (A továbbiakban: SCHWIND, 1960.) – FATA Márta: *Jakob Bleyer, politischer Vertreter der deutschen Minderheit in Ungarn 1917–1933*. Freiburg i.Br., szerzői magánkiadás, 1991. – GRÓSZ András: *A deutschungar Bleyer Jakab, különös tekintettel a katolikus egyházhoz fűződő kapcsolatára (1920–1933)*. Doktori (PhD) disszertáció, Budapest, ELTE BTK, 2014.

²⁴ Errichtung eines Volksrates der ungarländischen Deutschen. *Pester Lloyd. Morgenblatt*, 1918. november 2. 7. – A magyarországi németek hűsége. *Budapesti Hirlap*, 1918. november 2. 9.

²⁵ Brandsch (1880–1953) működése kapcsán ld. KESSLER, Karl: *Rudolf Brandsch. Ein südostdeutscher Volksmann*. München, Südostdeutsches Kulturwerk, 1969. – EISENBURGER, Eduard: *Rudolf Brandsch. Zeit- und Lebensbild eines Siebenbürger Sachsen*. Cluj-Napoca, Dacia, 1983. – SCHÖDL, Günther: Rudolf Brandsch und die „südostdeutsche” Minderheitenpolitik. *Südostdeutsches Archiv*, 1976/77. 121–143.

²⁶ Gründung eines Deutschen Volksrates für Ungarn. *Pester Lloyd. Morgenblatt*, 1918. november 12. 3. – A magyarországi németek határozata. *Budapesti Hirlap*, 1918. november 12. 4.

²⁷ 1919. évi VI. néptörvény „a magyarországi német nép önrendelkezési jogának gyakorlásáról” (1919. január 28.).

²⁸ Amint erre már Bellér Béla is rámutatott, az autonómia kiépítése és a történelmi hagyományokon nyugvó közigazgatás átalakítása igen lassan haladt, részben az autonómia praxisának ismeretlensége és az új struktúrában használható hivatalnokok hiánya, részben pedig a nacionalista körök heves ellenállása miatt. BELLÉR Béla: *A magyarországi németek rövid története*. Budapest, Magvető, 1981. 140.

német lakosság számos panaszától kisérvé²⁹ – sor került a saját igazgatási infrastruktúra csírájának kiépítésére, továbbá az anyanyelvi iskoláztatás bevezetésére.³⁰

Az 1918/19-es forradalmi időszak kísérletei a németiség önigazgatásának megteremtésére mind elbuktak. A csonka ország német közössége csalódásként élte meg e próbálkozásokat és mind kevesebb bizalmat táplált saját (amúgy jogosnak elismert) nemzetiségi igényei várható kielégítésével kapcsolatban. Márpedig e bizalomvesztés nem sok jóval kecsegtette a megkapaszkodó ellenforradalmi kurzust, amely pedig igencsak számított volna a hazai németek hagyományos patrióta attitűdjére és a békekonferencián történő pozitív kiállására.

Ez magyarázza, hogy az ellenforradalom kezdeti (igen rövid) periódusa a nemzetiségpolitikai gesztusok korszaka volt. Kezdve azzal, hogy egy németet, az új kurzus szellemiségébe remekül illeszkedő Bleyer Jakabot állították a Friedrich-, Huszár-, Simonyi-Semadam és Teleki-kormányok nemzetiségi minisztériumának élére.³¹ Ő pedig valóban sorra produkálta a propagandisztikusan is jól hasznosítható intézkedéseket: így az 1919. augusztusi 4044/1919-es kormányrendeletet „a nemzeti kisebbségek egyenjogúsításáról”,³² majd 1919 decemberében a „nemzetiségi iskolarendeletet”, vagyis a Haller Istvánnal közösen jegyzett 209.494/1919. VKM sz. rendeletet, mely az alsó fokú állami és községi iskolákban a gyermekek anyanyelvét tette az oktatás nyelvvévé,³³ vagy épp a kormány által 1920 januárjában elfogadott szlovák

²⁹ (h) [HUBER]: Die Lage in Deutschwestungarn. *Neue Post*, 1919. március 12. 1.

³⁰ Zsombor és Kellner tevékenysége kapcsán ld. KRISCH András: Ellenforradalmi megmozdulás Sopronban? Gazdapolgár-tüntetés, 1919. április 3. In: *Vörös és fehér. A vörös és a fehér uralom hátországa 1919 vidéken*. Szerk. NAGY Szabolcs. Veszprém, MNL VeML, 2013, 59–68.

³¹ Bleyer 1919. augusztus 15-től 1920. december 16-ig volt a nemzeti kisebbségek tárca nélküli minisztere.

³² *Magyarországi Rendeletek Tára, 1919*. Budapest, Magyar Kir. Belügyminisztérium, 1919. 659–662. (A továbbiakban: *Rendeletek Tára, 1919*.) – A fővárost megszálló román csapatok cenzúrája miatt (ők épp az intézkedés pozitív propagandahatásainak kívánták elejét venni) a kormány hivatalos szócsove csak jókora késéssel, a románok kivonulása után tehette közzé a rendelkezést. Vö. A magyar kormány 4.044/1919. M. E. számú rendelete a nemzeti kisebbségek egyenjogúságáról. *Budapesti Közlöny*, 1919. november 19. 1. – Gleichberechtigung der nationalen Minderheiten. *Neue Post*, 1919. november 23. 1. A lap (két részletben) a rendelet német nyelvű szövegét is közli: Verordnung Nr. 4044/1919. M. E. der ung. Regierung betreffend die Gleichberechtigung der nationalen Minderheiten. *Uo.*, 1919. november 23. 4. és november 25. 4.

³³ 209.494/1919. VKM sz. rendelet „a nemzeti kisebbségek egyenjogúságáról szóló 4.044/1919. M. E. sz. kormányrendelet 12., 13. és 14. §-ai alatt foglalt és az állami és községi kisdóvodákra, elemi népiskolákra és ismétlőiskolákra vonatkozó rendelkezések végrehajtásáról” (1919. december 23.). *Rendeletek Tára, 1919*. 1587–1600.

autonómia-tervezetet,³⁴ amit azonban a békekonferencia sajnos figyelemre se méltatott.

Szükség is volt e gesztusokra, nehogy az 1918 előtti korszak gyakorlatához való visszatéréstől tartó hazai németek, főképp az osztrákok által időközben megigényelt³⁵ Nyugat-Magyarország németjei körében fölerősödjön az elszakadási törekvés. Márpedig ennek voltak tünetei. 1918. december elején a beszivárgó osztrák szabadcsapatok támogatásával még egy rövidéletű ún. Hienzenlandi Köztársaságot is kikiáltottak,³⁶ továbbá az öngazgatást célul tűző német népgyűlések sora (1918. december 1. – Nezsider; december 12. – Sopron; december 15. – Pozsony és Sopron; 1919. január 19. – Sopron) is szembesítette a kormányzatot azzal az alternatívával, miszerint „vagy autonómia, vagy pedig csatlakozás Ausztriához”.³⁷ Nem véletlen született meg ezután oly gyorsan Károlyiék autonómia-rendelete. S nem véletlen igyekezett a kommun bukása után a rövid életű baloldali Peidl-kormány is a sajtóban azonnal megnyugtanni a nyugat-magyarországi németeket, hogy helybenhagyja a forradalmi időszak német vonatkozású rendelkezéseit.³⁸

A politikai paletta túloldaláról való Friedrich-kormány azonban teljesen új keretrendszert teremtett. Mindjárt első intézkedései egyikével, 1919. augusztus 8-án felszámolta a kommun teljes közigazgatási rendszerét, és deklarálta az 1918. október 30-i állapotok visszaállítását.³⁹ Nem sokkal ezután, augusztus 12-én pedig a kormányzó (József főherceg) kinevezte Sigray Antal grófot az osztrák kormány által magának igényelt nyugat-magyarországi területsáv kormánybiztosává.⁴⁰ A kérdés-

³⁴ MNL OL, K 27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1920. január 9., 3. n. p. – A szlovák autonómiatervezet szövegét ld. *A magyar állam és a nemzetiségek. A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai 1848–1993*. Szerk. BALOGH Sándor. Budapest, Napvilág, 2002. 245–249.

³⁵ MURBER Ibolya: A burgenlandi impériumváltás 1918–1924: kikényszerített identitásképzés és politikai erőszak. *Múltunk*, 2019/2. 181–214., 190–194. – TÓTH, 2020. 51–52. – UJVÁRY, 2021. 43–57.

³⁶ SCHLAG, Gerald: „Aus Trümmern geboren...” *Burgenland 1918–1921*. Eisenstadt, Burgenländisches Landesmuseum, 2001. 136–144. – SZÁVAI Ferenc: Egy kérészéletű köztársaság: 1918. december 5–6. *Acta Scientarium Socialium*, 48 (2018). 85–90. – MURBER Ibolya: *Nyugat-Magyarországtól Burgenlandig, 1918–1924. Határtörténetek az első világháború után*. Budapest, BTK Történettudományi Intézet, 2021. 50–51. – TÓTH Imre: A Heizenland Köztársaság. In: *Kérészállamok. Átmeneti államalakulatok a történelmi Magyarország területén (1918–1921)*. Szerk. SZEGHY-GAYER Veronika – ZAHORÁN Csaba. Budapest, Ludovika, 2022. 247–261.

³⁷ SCHLERETH, 1939. 62–66. – Az idézett ultimátumot Michael Unger adta a január 19-i soproni tömeggyűlésen. – További (az autonómia, vagy akár az elszakadás kérdésében korántsem konzekvens irányvonalat mutató) nyugat-magyarországi német népgyűlésekről tájékoztat TÓTH, 2020. 53–56.

³⁸ Die Autonomie der Deutschen. *Pester Lloyd. Abendblatt*, 1919. augusztus 4. 2.

³⁹ 3886/1919. M. E. sz. rendelet „a törvényes közigazgatás felvételéről”. *Rendeletek Tára, 1919*. 627–628.

⁴⁰ UJVÁRY, 2021. 55–56. – TÓTH, 2020. 71. – Ld. még BÉKÉS Márton: *A becsület politikája – Gróf Sigray Antal élete és kora*. Vasszilvágy, Magyar Nyugat, 2007.

kör egyik legjobb ismerője, Bellér Béla találón jegyzi meg: a „[...] nyugat-magyarországi kormánybiztosság magyar jellege annyira szemet szűrő volt, hogy még hivatalos részről sem próbálták meg soha a német autonómia valamiféle változatának kijátszani.”⁴¹ Az új kurzus tehát megfosztotta a hazai német önkormányzatiságot a forradalmi időszakban megteremtett koordinátáitól. A hatás nem is maradt el: annak legfőbb szervei, a Németek Országos Tanácsa és a nyugat-magyarországi német autonóm terület testületei – anélkül, hogy ezt a kormány külön elrendelte volna – szinte azonnal eltűntek.

Ezek után a terület német lakossága igen visszafogottan lelkesedett az új kurzus, illetve annak nemzetiségpolitikai kirakatszemélye, Bleyer koncesszióiért.⁴² Különösen annak fényében, hogy az érdemi visszhangra nem lelő, így lényegében sikertelen „szlovák ajánlat” után a nyugat-magyarországi németek autonómiájának ügye továbbra is nyitva maradt, sőt érezhetően mintha inkább az igény elaltatása folyt volna. Ez minden bizonnyal így is volt, s valójában épp azért történt, hogy az 1919. szeptemberi saint-germaini békében⁴³ Ausztriának ítélt terület ügyében az átadást késleltető magyar félnek játéktere maradjon az esetleges változtatás elérésére. Ennek megfelelően kiterjedt propagandamunka vette kezdetét a területi integritás megvédelmezésére.

A térség majd minden községében – Bleyer minisztériuma által koordinálva – bizalmi emberek hálózata működött, akik tevékeny szerepet vállaltak a közhangulat alakításában, s ott volt még a Bleyerhez közel álló német nyelvű országos napilap is, a *Neue Post*,⁴⁴ mely fennállásáig – 1920 őszéig, majd utódlapja, a *Pester Zeitung* révén 1921 októberéig – a németajkú lakosság körében különösen erőteljes hazafias és integritásvédő propagandát fejtett ki.⁴⁵ Ezzel párhuzamosan a nemzetiségi mi-

⁴¹ BELLÉR Béla: *Az ellenforradalom nemzetiségi politikájának kialakulása*. Budapest, Akadémiai, 1975. 31.

⁴² Nem véletlenül igyekezett a *Neue Post* a korábbi kurzusok nemzetiségpolitikájának sikertelenségével szemben érdemi és támogatásra méltó alternatívaként felmutatni az új miniszter ténykedését és annak eredményeit. Vö. Wer ist der Freund des Deutschtums? *Neue Post*, 1919. november 15. 1.

⁴³ FIZIKER Róbert: Az osztrák Trianon. *Világtörténet*, 2013/4. 429–449. – Ld. még kötetünkben LIGETI Dávid tanulmányát.

⁴⁴ A lap és az öt szócsovének tekintő hazai német politikai irány állampatriotizmusa vonatkozásában ld. OROSZ László: A hazai svábok és a magyar integritás viszonyának kérdéséhez. Bleyer Jakab megnyilatkozásai a *Neue Post* című napilapban az I. világháború idején. In: *VERITAS Évkönyv 2015*. Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, Magyar Napló – VERITAS Történetkutató Intézet, 2016. 123–145.

⁴⁵ Ld. többek között Deutschwestungarn bleibt dem Vaterlande treu. *Neue Post*, 1919. november 18. 3. – Etwas über die Deutschen des Komitates Wieselburg. *Uo.*, 1919. november 21. 2. – Protest der königl. Freistadt Rust. *Uo.*, 1919. november 27. 2. – Die Oedenburger gegen den Anschluß an Oesterreich. Wir bleiben Deutsche, aber in Ungarn. *Uo.*, 1919. november 28. 2–3. – Die Melkkuh

nisztérium sorra szervezte az „elszakadással” szemben a „maradás” mellett agitáló nyugat-magyarországi népgyűléseket,⁴⁶ s próbálta ezeken az illető községek német lakosainak demonstratív hűségnyilatkozatait felmutatni, valamint az Ausztriához való csatlakozási szándékukra, illetve az őket sújtó üldöztetésre és retorziókra vonatkozó osztrák sajtóhíreket egyértelműen megcáfolni.⁴⁷ Az 1920. januári nemzetgyűlési választások helyi kampányeseményei szintén sikeresen összemoshatóak voltak a területi integritás érdekében folyó propagandával.⁴⁸

Westungarn. *Uo.*, 1919. december 7. 2–3. – Warum wir keine Österreicher werden wollen? *Uo.*, 1919. december 13. 4. – KÖNIG, Anton: Ein Attentat auf Westungarn. *Uo.*, 1919. december 20. 2. – Die Stimmung in Westungarn. *Uo.*, 1919. december 24. 2. – Oesterreichische Hyänenpolitik gegen Ungarn. *Uo.*, 1920. január 14. 2. – Die westungarische Frage. Eine Aeußerung des Nationalitätenministers Dr. Bleyer. *Uo.*, 1920. február 10. 2. – STRAUER, Camillo: Die Verkehrsverhältnisse Westungarns im Falle eines Anschlusses an Oesterreichs. *Uo.*, 1920. március 3. 2. – KÖNIG, Anton: Ein offenes Wort an Oesterreich. *Uo.*, 1920. május 25. 1–2. – Deutschwestungarn hält unentwegt am ungarischen Vaterlande fest! *Uo.*, 1920. június 5. 2. – Die Vergangenheit Westungarns und die österreichischen Ansprüche. Von Universitätsprofessor Dr. Alexander Domanovszky. *Uo.*, 1920. június 12. 2. – HUBER, J[ohannes]: Westungarn steht treu zum ungarischen Vaterlande! *Uo.*, 1920. július 21. 2. – HUBER, Johannes: Das Verhältnis zwischen Ungarn und Oesterreich. *Uo.*, 1920. augusztus 27. 1. – Wer in Oesterreich Stimmung für den Anschluß Westungarns macht. *Uo.*, 1920. október 29. 2.

⁴⁶ Westungarn gegen die Losreißung. *Neue Post*, 1919. december 19. 3. – Treu zu Ungarn! *Uo.*, 1920. január 1. 2. – Oedenburg für die Integrität Ungarns. *Uo.*, 1920. január 15. 2. – Die Lage in Westungarn. *Uo.*, 1920. január 21. 2. – Westungarn protestiert. *Uo.*, 1920. január 29. 1. – Feindseliger Empfang der österreichischen Delegierten in Oedenburg. Stürmische Abzugrufe. *Uo.*, 1920. március 6. 1. – Wir lassen nicht von Ungarn! *Uo.*, 1920. március 7. 2. – Die Riesendemonstration der Deutschen Westungarns in Oedenburg. *Uo.*, 1920. március 19. 2. – Westungarn bleibt treu. Monstreversammlung in Oedenburg. *Uo.*, 1920. június 1. 2. – Minister Bleyer und Abgeordneter Huber in Westungarn. *Uo.*, 1920. június 5. 2. – Westungarns Treuegelöbnis für das ungarische Vaterland. *Uo.*, 1920. szeptember 22. 2.

⁴⁷ A szakirodalom ugyanakkor azt sem hallgatja el, hogy e „hűségnyilatkozatok alapvető fogyatékosága és szépséghibája” az volt, hogy valóban óriási mennyiségük dacára zömében mégiscsak központi kezdeményezésű, „felülről produkáltak” őket. Vö. Soós Katalin: A nyugat-magyarországi kormánybiztosság megszervezése. *Acta Historica*, 33 (1969). 21–40., 35.

⁴⁸ A Sopron képviselői mandátumáért ringbe szálló Klebelsberg Kunó január 11-i kampányrendezvénye jól példázza ezt, ahol a jelölt kimondottan harcias hangnemet ütött meg: „Osztrák származású vagyok; Bécsben nemrég az osztrákbarát magyar politikusok utolsó mohikánjának mondtak ismerőseim, most is annak érzem magam. De ha Ausztria csak kimerészele [sic!] nyújtani szentségtörő kezét a magyar szent korona drága gyöngye, Nyugatmagyarország után, az osztrákok halálos ellenségévé leszek, mint velem együtt az ország minden fia a legutolsóig.” A helyi sajtó szerint kijelentését, majd rövid német nyelvű szónoklatát frenetikus lelkesedés fogadta. Vö. OROSZ László: Klebelsberg Kunó és Sopron, 1920–1922. *Soproni Szemle*, 2019/3. 306–313., 308. – Ld. még UJVÁRY Gábor: „Egy európai formátumú államférfi”. *Klebelsberg Kuno (1875–1932)*. Pécs–Budapest, Kronosz–MTT, 2014. 64–65. – Klebelsberg harciassága és az Ausztriát „hullarablóként” beállító magyar propaganda ellenpólusa gyanánt persze ott állt az osztrák nemzeti narratíva, mely épp a magyar felet igyekezett „éhes szomszédként” megbélyegezni, mondván (Miltshinsky, Ausztria

Korántsem volt persze könnyű dolog a frusztrált és a korábbi ígéretekben már épp elégszer csalódott németajkú lakosság meggyőzése. Bleyer egyik munkatársától, Török Árpádtól tudunk egy esetről, amikor kampánykörútja során a nemzetiségi miniszter – bizalmasa, Huber János képviselő társaságában – a Moson vármegyei Gálos (Gols) községbe érkezett. Egy Ausztriát hangosan éltető nagyobb tömeg gyorsan körülvette az autójukat, ahonnét kiszállni sem nyílt módjuk, mert olyan fenyegető magatartást tapasztaltak. Sofőrjük, a tettelegességet elkerülendő, kénytelen volt azonnal tovább hajtani.⁴⁹ Egy másik alkalommal dühös parasztok egy csapata vasvillával támadt rá a miniszterre, amint erre az őt kísérő magántitkára – a későbbi neves irodalomtörténész – Pukánszky Béla visszaemlékezett.⁵⁰

Propagandatevékenységét Bleyer a térség parlamenti képviselőinek támogatásával folytatta, akikkel a nemzetiségi minisztérium gyakorta egyeztetett, sőt egy állandó nyugat-magyarországi parlamenti csoport alakításáról is megállapodott, illetve egy Párizsba küldendő tiltakozó jegyzéket fogalmazott,⁵¹ amit aztán a *Sopronvármegye* című lap 1920 februárjában le is közölt, mégpedig az összes térségbeli választókerület (többnyire németajkú) képviselőjének aláírásával: Bleyer Jakab (Szentgotthárd), Nitsch Mátyás (Zurány), Klebelsberg Kunó (Sopron), Huber János (Nezsider), Haller István (Lövő), Sabel János (Kismarton), Scholtz Ödön (Nagymarton), Lingauer Albin (Kőszeg), Thomas Ferenc (Németújvár), gr. Ambrózy Migazzi István (Felsőőr), Dömötör Mihály (Kapuvár).⁵²

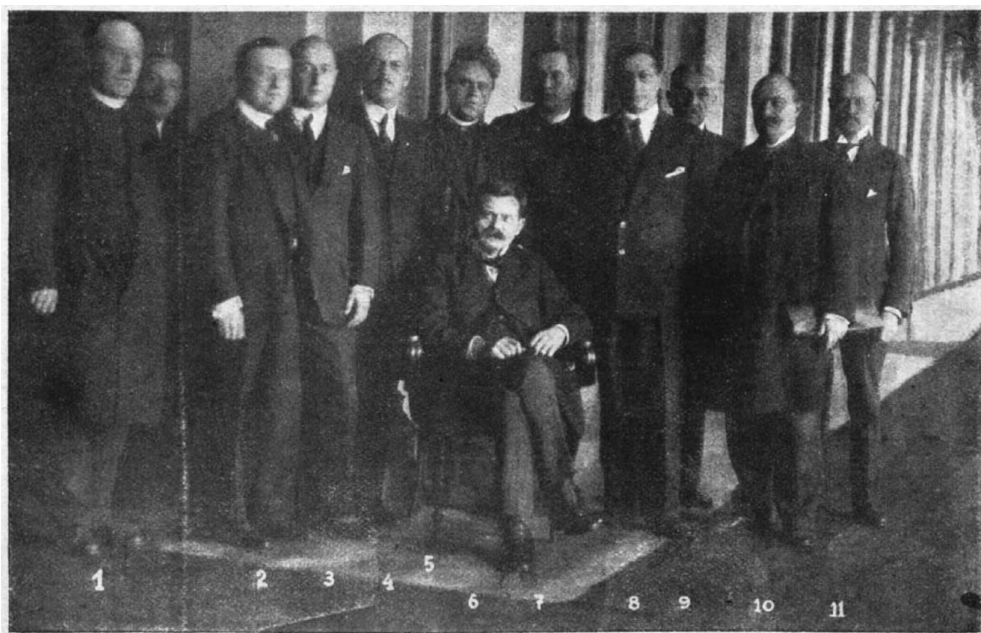
későbbi soproni népszavazási biztosa szavaival): „Ausztria nem fogadhatja el, hogy mindig egyfajta áldozati állatként kezeljék, és minden alkalommal egy szelet húst vágjanak ki a testéből, amikor a vad szomszédja megéhezik.” Idézi Török László Dávid: Határváros egy vitatott hovatartozású térségben. *Világtörténet*, 2022/2. 325–344., 326.

⁴⁹ TÖRÖK ÁRPÁD: Jakob Bleyer als Nationalitätenminister. *Ungarische Jahrbücher*, XIV (1934). 35–45., 41.

⁵⁰ SCHWIND, 1960. 84. (51. lábj.)

⁵¹ Nyugatmagyarország képviselői követelik a népszavazást. *Sopronvármegye*, 1920. február 7. 1. – Ein Protest der westungarischen Abgeordneten. *Neue Post*, 1920. február 5. 1–2.

⁵² Nyugatmagyarország nemzetgyűlési képviselői az elcsatolás ellen. *Sopronvármegye*, 1920. február 15. 2. – Ld. még Ein Protest der Abgeordneten Westungarns. *Neue Post*, 1920. február 14. 1. A lapban közölt, február 3-i keltezésű közös állásfoglalás – tanulmányunk címűül választott – záró mondata leszögezi: „Népünk, Nyugat-Magyarország német nyelvű, de államhű népe Magyarországhoz akar és fog tartozni örökre.”

A megszállott vármegyék képviselői. *Tolnai Világlapja*, 1920. április 10. 3.⁵³

Vizsgálódásunk szűkebb – hazai német – kontextusában jelentőséggel bír az is, hogy a közismert Nyugatmagyarországi Liga⁵⁴ mellett egy a térséghez kötődő kimondottan német értelmiségieket tömörítő szervezet (Westungarische deutsche Landsmannschaft) is nyíltan zászlajára tűzte az integritásvédő tevékenységet.⁵⁵

Bleyer ugyanakkor a hangadó németországi és ausztriai köröket is sorra kereste föl, hogy *német* szempontok alapján győzze meg őket a határmódosítás káirairól. Legfőbb érve az volt, hogy ha az erdélyi, délvidéki és felvidéki erős német tömbök elcsatolása után immár Nyugat-Magyarország németisége is leszakad, akkor a csonka-magyarországi németiség menthetetlenül asszimilálódni fog, márpedig általa elvész az összekötő láncszem az újonnan keletkezett államok németjei között, így eltűnik

⁵³ A képen számmal jelzett személyek: 1. Thomas Ferenc (Németújvár); 2. Cziráky József (Nyugat-Magyarország kormánybiztosa); 3. Sigray Antal (Körmend); 4. Lingauer Albin (Kőszeg); 5. Huber János (Nezsider); 6. Bleyer Jakab (Szentgotthárd, miniszter – ülve); 7. Sabel János (Kismarton); 8. Klebelsberg Kunó (Sopron); 9. Ruppert Olivér (Csepreg); 10. Zsembery István (Sopron); 11. Nitsch Mátyás (Zurány).

⁵⁴ A szervezet alakuló ülésén a nemzetiségi miniszter is szónokolt. Vö. Megalakult a Nyugatmagyarországi Liga. *Magyarország*, 1919. december 9. 5. – Ld. még UJVÁRY, 2021. 66.

⁵⁵ A szervezet elnökévé Lorenz Landgrafot, másod-elnökévé Johannes Hubert, jegyzőjévé Karl Simon mérnököt választották. Vö. Westungarische deutsche Landsmannschaft. *Neue Post*, 1919. december 5. 2.

a természetes híd a németnyelvű államok és a délkeleti németiség szétszabdalt közösségei között, ami pedig bizonyosan nem lehet német érdek.⁵⁶ Németországban egyes vezető politikusok (Ludendorff tábornagy, Stresemann, Marx és Luther későbbi kancellárok, Westarp, Reventlow és Helfferich képviselők, Kahr és Held bajor miniszterelnökök, illetve Rupprecht bajor trónörökös) megértéssel viszonyultak ugyan Bleyer – ügyesen *gesamtdeutsch* kontextusba ágyazott – érvrendszeréhez, érdemi támogatást azonban nem tudtak nyújtani.⁵⁷ Ezzel szemben Ausztriában (bármilyen színezetű politikai erőnél vagy épp magas rangú egyházi méltóságnál) csakis visszautasításra találtak Bleyer meggyőzési kísérletei. Képzeltük, milyen ellenszenv és bizalmatlanság vette őt körül, amiért német emberként az új Német-Ausztria ellenében tevékenykedik.⁵⁸

Bleyer propagandakörútjai végeredményben sikertelennek bizonyultak. A békekonferenciát nem tudta jobb belátásra téríteni, idehaza viszont a nemzetiségeknek nyújtott koncessziók csak még jobban fölhergelték az amúgy is frusztrált sovíniszta közvéleményt, így előbb a hazai németek érdekérvényesítő erejének legfőbb letéteményesét, Bleyert menesztették a kormányból (1920 decemberében), majd hamaros-

⁵⁶ FATA Márta: Jakob Bleyers Bemühungen um die Bewahrung der ungarischen Staatsintegrität (1918–1920). In: *Geschichte, Gegenwart und Kultur der Donauschwaben. Texte aus dem Jahresprogramm 1992 der Landsmannschaft der Donauschwaben, Bundesverband*. (Heft 3.) Sindelfingen, Landsmannschaft der Donauschwaben, 1993. 129–138., 135–136. – Az időközben elkallódott Bleyer-hagyatékot a két világháború között még tanulmányozhatta életrajzírója, Hedwig Schwind, aki a miniszter Franz Xaver Zahnbrecher bajor tartományi képviselőhöz intézett 1920. december 19-i leveléből hosszasan idézve rajzolt képet a miniszter érvrendszeréről. Vö. SCHWIND, 1960. 84–85.

⁵⁷ TÖRÖK, 1934. 42–43. – BELLÉR, 1975. 101. – Az együttérzés kifejezésének és a német közvélemény politikai befolyásolásának jó példája az a vezércikk, amit Reventlow gróf, Reichstag-képviselő tett közzé saját lapjában. Ebben a „szerencsétlen Magyarország kivégzése” kapcsán Párizs egyértelmű céljait láttatja. Eszerint a francia politika Eris almájaként használja fel a Burgenland-kérdést, s egyfelől az osztrák–magyar kapcsolatokban „az ellenségeskedés tartós forrásává” teszi azt, másfelől (mivel arra számít, hogy a német birodalmi közvélemény hosszabb távon úgylis Német-Ausztria bekebelezésével számol, s ily módon támogatja a határmódosítást) ezzel egyszersmind a német–magyar kapcsolatokat is megmérgezi. A Nyugat-Magyarországról is határozó osztrák békeszerződés így többszörösen is „az ék szerepét látja el”. S minthogy a legfőbb cél mégiscsak az, hogy „Németországot minden oldalról izolálják, körös körül a határai mentén ellenséges államalakulatok falát építsék ki”, Budapest és Berlin hagyományosan baráti viszonyának megrontása révén azok jövőbeni együttműködésétől sem kell már tartani. A Németország teljes elszigetelését gátló utolsó akadály is elhárulhat ezáltal, amivel pedig „a Németország körüli gyűrű délkeleten bezárulna, s az eddigieknél is közelebb kerülne a jövő nagy francia céljának kilátása [...]”. REVENTLOW, Ernst zu: Deutschland und Westungarn. *Reichswart*, 1921. június 18. 1–2.

⁵⁸ Ezzel Bleyer maga is tisztában volt, és keserűen idézte föl a halála előtt elmondott hírhedt parlamenti beszédében. Vö. *Képviselőházi napló*, 1931. XV. kötet (1933. május 2. – 1933. május 17.). 210–215., 212.

san magát a nemzetiségi minisztériumot is felszámolták (1922 februárjában). A nemzetiségellenes közhangulat a tetőpontjára hágott, amit aztán a nyugat-magyarországi németiség is megtapasztalni volt kénytelen, különösen a terület hivatalos átadását késleltető különítmények működése, illetve a soproni népszavazás időszakában, amikor a németajkú lakossággal szemben számos – valójában inkább kontraproduktívnek nevezhető – kilengés történt. Ez utóbbi, kevésbé feldolgozott mikrotörténeti szegmens vonatkozásában rendelkezünk ugyan számos példával (sértettekkel, helyszínekkel),⁵⁹ a tisztább kép alkotásához azonban további elmélyült vizsgálatokra volna szükség, melyek hozzájárulnának annak megértéséhez, hogy az elmagyarosodás útjára már jó ideje rálépett városi német polgársággal szemben a falvak német lakossága miért húzott inkább az osztrák alternatívához.

⁵⁹ VESZPRÉMY László Bernát: *1921 – A Horthy-rendszer megszilárdulásának története*. Budapest, Jaffa, 2021. 155–163. – A szerző szerint a nyugat-magyarországi események szerves részét képezte a kisebbségekkel szembeni erőszak, melynek forrásanyaga mindazonáltal rendkívül szűkös: a rendvédelmi szervek részéről hivatalos jelentéseket nemigen találunk, míg a sajtó hevesen tagadta s (az osztrák propaganda részének tekintve) gúny tárgyává tette még a jelenség fölvetését is; annál inkább cikkeztek róla az emigráns baloldali lapok. A rekvirálásokat és a nyílt rablás gyakorlatát (több mint 15 millió koronát tettek ki a teljes összegnek nyilván csak töredékét adó bizonyítható károk) döntően a helyi német népesség szenvedte meg, noha mindez érintette a lakosságnak a magyar ügy iránt nem ellenséges részét, sőt még a helyi magyar arisztokráciát is. A fővállaltan osztrák érzelműeknek nem csupán a vagyoni, de a személyi biztonsága is veszélyben forgott. Wollinger Károly rábakeresztúri malomtulajdonos (a német mozgalom ismert alakja), vagy épp egy Pándorfalunál 32 muraközi lovától megfosztott német gazda esete csupán csepp a tengerben: az osztrák kormány később 240 fosztogatási ügy, hét gyilkosság és több száz elűzött német lakos kapcsán tett panaszt, illetve hat és fél milliárd korona kártérítést követelt. Az erőszak „célzottan a német származású vagy német-osztrák érzelmű helyieket érte” (159): egyebek mellett inzultálták az *Oedenburger Zeitung* szerkesztőségét, Darufalván német fiatalokat vertek meg, a királyhidai ütközet után német családokat üztek el a településről, Wolf Béla nezsideri gyógyszerészt letartóztatták, Göllner Frigyes sopronkeresztúri patikust megkínózták, a pusztaszentmihályi jegyzőt agyonlőtték, a németújvári községi bírót (Schalk Sámuel) megmérgezték, a pornóapáti plébánost (Pataki-Schnellbach Ferenc) a közeli erdőbe csalva brutálisan meggyilkolták, a borostyánkői evangélikus lelkészt (Kirchknopf János) megfenyegették és elűzték, stb. Noha az osztrák félhez is számos politikai indíttatású inzultus köthető (tucatnyi esetet ismerünk általuk letartóztatott s olykor bántalmazott magyar érületű helyi közigazgatási, illetve egyházi személyiségek kapcsán, akik közül Scholtz Ödön ágfalvi evangélikus esperes, nemzetgyűlési képviselő, Bleyer közeli munkatársa neve feltétlen kiemelendő), a helyi lakosság szimpátiája, a lehetőségek, s egyáltalán az arányok tekintetében mégsem tehetünk egyenlőségjelet a mérleg két serpenyője közé. A közhangulatot jól szemlélteti Guillaume Árpád – a szerző által idézett – jelentése főkormánybiztosi működéséről, amelyben kijelenti, hogy „[...] a soproni népszavazás során a vidéki gazdák azért nem szavaztak Magyarországra, mert »magyar részről a felkelők megszállásának bizonyos túlkapásai lehangozóan hatottak«.” (157.) – A klérus magatartása kapcsán ld. SCHMIDT Péter: *Die Entstehung der Apostolischen Administration Burgenland. Die Politik von Bischof Johannes Graf Mikes in der westungarischen Frage (1919–1922)*. *Ungarn-Jahrbuch*, 31 (2011–2013). 315–362. – Evangélikus vonatkozásban ld. KRISCH András tanulmányát kötetünkben.

1921 decembere a soproni népszavazás és a nyugat-magyarországi térség sorsának végleges rendeződése révén a hazai németiség életében is lezárt egy korszakot. A történeti államkeretben összefogott nagyjából kétmilliónyi németből a határrendezések lezárulását követően alig több mint 1/4 maradt vissza: 160 ezren átkerültek Csehszlovákiához, 221 ezren Ausztriához, 450 ezren Jugoszláviához, 534 ezren pedig Romániához; míg a csonka országban 551 ezren maradtak. A németiség tehát arányaiban még a magyarságnál is nagyobb veszteséget szenvedett. Ezzel együtt hagyományos világképében és „kettős identitásában” is végzetes törés állott be, ami egyetlen évtized leforgása alatt oda vezetett, hogy – a növekvő asszimilációs nyomással és a magyar társadalom sovén hangjainak felerősödésével a háttérben – sajátos népi attribútumai megőrzése céljából politikai elitje az érdekérvényesítés új, radikális eszközei után nézett.